

UDC 81'373.6

**АРХАЇЧНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО ТЕКСТУ
ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ: ЕВФЕМІСТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА
УСТАЛЕНІ СПОЛУЧЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ СМЕРТІ**

кандидат філологічних наук, Жигора І.В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

У статті проаналізовано евфемістичні конструкції та усталені сполучення на позначення смерті з метою актуалізації архаїчних обрядових текстових структур, з'ясовано взаємовідношення лексичної та фразеологічної семантики слів у текстах поховального обряду. Висвітлено роль названих лексем як мовних знаків у будівництві ментального світу українців, окреслено коло лексичних асоціацій про смерть, процес умирання в мовній свідомості українського народу шляхом спостереження за евфемістичними конструкціями.

Ключові слова: евфемізми, фразеологізми, семантика, текст, поховальний обряд.

I.V. Zhyhora Archaic components of the Ukrainian text of the funeral rite: euphemistic constructions and established connections for the marking of death / Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Ukraine, Kropyvnytskyi

The article analyzes euphemistic constructions and established connections for the marking of death in order to actualize archaic ritual text structures, as well as the relationship between the lexical and phraseological semantics of words in the texts of the funeral rite. The role of the named lexemes as linguistic signs in the construction of the Ukrainian mental world is revealed, the circle of lexical associations about death and

the process of dying in the linguistic consciousness of the Ukrainian people are defined by observing the euphemistic constructions.

Key words: euphemisms, phraseologisms, semantics, text, funeral rite.

1. Вступ. Завдання цієї розвідки – привернути увагу до лінгвістичної проблематики, яку в найзагальніший спосіб можна окреслити як актуалізацію архаїчних обрядових текстових структур, взаємовідношень лексичної та фразеологічної семантики слів у текстах поховального обряду. Запропоновані далі спостереження мають на меті: 1) підкреслити деякі закономірності смислової еволюції лексем із «летальним» значенням у внутрішньо-фразеологічному контексті; 2) висвітлити їхню (лексем) роль як мовних знаків у будівництві ментального світу українців; 3) окреслити коло лексичних асоціацій про смерть, процес умирання в мовній свідомості українського народу шляхом спостереження за евфемістичними конструкціями.

Говорячи тут про фразеологічне значення, маємо на увазі те, що обрядовий текст наділений особливою синергетикою завдяки саме лексичному складу. У добу циклічного сприйняття часу архаїчною людиною смерть ще не означала неповернення, а була лише моментом «відпочинку» перед наступним циклом повторення подій, тому поховальний текст був позбавлений емоційної гостроти, що й відбилося в його лексиці. Власне, провідна роль в обряді поховання належала не тексту, а ритуалу як сукупності обрядових *дій*, а не мовленнєвих *актів*. Лексична синергетичність у поховальному тексті формується в добу лінійного сприйняття часу, коли смерть уже розуміється як подія, після якої нічого вже не можна змінити, а тому стає небажаною темою. Побоювання накликати смерть зумовлюють евфемізацію, що спричиняє утворення образних висловлювань, які через мовну традицію стають усталеними сполученням слів –

конструкціями, що не називають прямо небажаний для згадки об'єкт чи стан, а лише характеризують його.

Питання актуалізації текстових структур значною мірою перетинаються з проблематикою вивчення фразеології. Будь-який фразеологізм, будучи сформованим в ідеологічних рамках обрядового тексту, натомість передає йому «семантичну енергетику», що закріплюється в тексті протягом тривалого функціонування в народному вжитку. Органічне введення в поховальний текст евфемістичної конструкції чи усталеного сполучення є важливим чинником актуалізації текстової структури. До того ж «та сама фразема в різних контекстуальних ситуаціях може характеризуватися різною значеннєвістю, різною актуалізацією смислового, емотивного плану вираження» [1, с. 115], що підтверджується зверненням до вжитку поданих нижче конструкцій.

За доречним зауваженням А. К. Мойсієнка, до найбільш потужних засобів актуалізації належать такі, що пов'язані з трансформуванням (структурним, смисловим) фразеологічної одиниці [1, с. 115]. Далі він конкретизує механізм актуалізації: «активна мобільність форми і взаємозаміна компонентів – постійне джерело поновлення експресивності фразеологізму, основна причина актуалізації стійких сполучень у мовленні» [2, с. 26], тому видозміненість фразеологізму в системі обрядового тексту, як і художнього, сприяє «включенню» певних асоціативних планів «прочитання» того чи того образу, конкретної контекстуальної ситуації [1, с. 116]. І саме такі ситуації обігруються в кожному конкретному випадку нижче, при цьому часто акцентується на двох моментах: 1) наявності у слова, використаного в рамках певної ідіоми, свого особливого значення, властивого саме цьому типу вживання; 2) і навпаки, на тому, що цілісне фразеологічне значення не завжди виводиться зі значень складників виразу. Обидві

тези складають концептуальне підґрунтя викладених нижче спостережень.

2. Евфемістичні описові позначення смерті. Український поховальний текст містить значну кількість евфемістичних позначень смерті. Вік частини з них має достатньо глибоку хронологію. У конструкціях евфемістичного типу не представлені слова із власне «летальною» семантикою, оскільки ідіоматичне навантаження в таких конструкціях покладено на лексичні сполучення, що поза межами подібних фразеологізмів не мають відповідного значення. Отже, до складу сполучень слів, що функціонують як «будівельний матеріал» евфемістичних виразів, входять дієслова (*зложити, наложити, накласти, зробити, переривати, склепити, стояти, заподіяти, попадати, віддати, пожити, пасті, позводити, пускатися, спустити, ступити, зітхати, узяти*) та іменні частини мови (*бог, рука, голова, смерть, вік, очі, уста, душа, дух, содухи, гріб, вівці, світ, мертвий*). Семантична селективність цих слів, власне, і обмежила сполучення їх одне з одним, тоді як інші слова подібної семантики не могли брати участь у творенні мікротекстів такого типу.

Семантично описові номени часто відбивають віру в потойбічне життя, анімістичні уявлення про душу та форми її існування. Синтаксично всі мікротексти зазначеної семантики побудовані за схемами: 1) «предикат + об'єкт» (найчастіше); 2) «об'єкт + предикат» (зрідка); 3) «атрибут + суб'єкт»; 4) «суб'єкт + об'єкт»; 5) «суб'єкт + об'єкт + предикат». Отже:

накла́сти (головою), пор. сх.-поліс. «Бодай ти своєю головою наклала!»; наложі́ти (головою, душею), пор. «Хто ворожить, той душею наложить»; зробі́ти (собі смерть); перерива́ти (вік); склепі́ти (очі, уста); позво́дити зі світу; пожі́ти смёрти; заподіяти смерть; пуска́тися духу (пор. рос. испустіть дух); ступі́ти (в Божу

путь), пор. півн. *«Дай, Боже, щоб Василь удавсь у твого батька, то я б спокійно ступила в Божу путь»*; *зітхати духа* (ц.-сл.: *Се промовивши, зітхнув духа*); *лягті на лаву*;

руки (*руки зложити*); *душу* (*Богу душу віддати*), пор. сер.-наддніпр. *«За час, за годину милосердному Богу душу оддав»*; *вівці* (*вівці пасти*), пор. бойк. *«Пішов до Бога вівці пасти»*, *сбдухи спустити*;

на Божій дорозі (сер.-наддніпр.: *У три дні занедужала, а вже й на Божій дорозі*);

схід душі (сх.-поліськ.: *Ударили тричі в старий дзвін на схід душі*; степових говірках: *На схід душі хоч табакі понюхаю*);

узяти (*Бог його взяв*). Приклади наведено за: [3; 4; 5; 6; 7].

Кожен із перелічених прикладів ілюструє формальну нейтралізацію асоціацій зі смертю через уникнення спроб використовувати лексику із відповідними коренями. Однак всі вони функціонують як абсолютні синоніми до *смерть*, *умерти*, тому «летальна» семантика актуалізується тут самим контекстом ужитку.

3. Описові позначення смерті неевфемістичного типу. Інша категорія мікротекстів містить безпосередню вказівку на смерть, умирання, хоча не має образного компоненту, пор.: *заподіяти смерть собі* (сх.-поліськ.: *Сам собі смерть заподію*); *зробіти собі смерть* (поділ.: *Ах волю сама собі смерть зробити, як в багацтві з нелюбом жити*); *просіти смерті* (поліськ.: *Сам на себе смерти просив*); *попадати мёртвими* (півн.: *Обидва попадали мертві*) [4; 5; 6], *лежати на смертній постелі* (слобож.); *швидкий* або *швидка смерть* (у степових говірках: *Як ото швидка смерть ходила, то батько вмер*); *пожіти смёрти* (поділ.: *Таки ж бо я Рузю люблю, хоч смерти пожую*; *З його рук пожила смерти*) [4; 5]. Однак попри явну апеляцію до *смерть*, *умерти* «летальна» семантика деяких із наведених усталених

сполучень певною мірою нейтралізується: власне, сам факт заміни *вмерти* на *упасти мертвим* чи *вбитися* на *заподіяти собі смерть* свідчить про прагнення уникнути прямої апеляції до назв небажаного фізичного стану. Для цього відповідне дієслово чи іменник просто вводяться до складу образних конструкцій, поетичність яких знижує рівень змістового негативу. Тобто у виразах такого типу актуалізація основної семантики досягається залученням додаткового лексичного засобу (фактично, його використання і створює стійке *сполучення слів, мікротекст*). Унікальним у своїй промовистості нейтралізації семантики 'смерть' є вираз *пожити смерті*, де другий компонент нівелюється першим.

Отже, одиниці ЛСГ «смерть, умирання» демонструють цікаву градацію: 1) слова на позначення смерті, летального стану (мають найвищий рівень актуалізації «летальної» семантики); 2) стійкі сполучення слів, де ця семантика тяжіє до «пом'якшення»; 3) евфемістичні вирази, де «летальне» значення складників дезактуалізоване, проте функціонально вони дорівнюють *смерть, умирати*. Відповідно, розглянуті в цьому пункті позначення смерті являють проміжну ланку між безпосередніми назвами смерті й описовими евфемізмами.

4. Засоби актуалізації «летальної» семантики фразеологізмів у текстах поховального обряду. Фактичний матеріал засвідчує значну кількість загальноновживаних слів у складі фразеологічних одиниць (далі – ФО). Діалектні фразеологізми часто містять ареально обмежені вокабули, з-поміж яких трапляються семантичні діалектизми – «слова, що збігаються з лексичними одиницями літературної мови з погляду вираження і відрізняються від них щодо змісту» [8, с. 47]. Зокрема, до прикладів такого типу належать ФО із застарілими словами, що в діалектах зберігають свої давні значення, пор.: *лежати на смертному*

ложі 'померти' [7, с. 420], де *ложе* (заст.) 'місце для спання; постіль' [9, с. 625]. Деталізоване значення містить ФО *цвинтарне ложе* 'могила' (*І братчику мому на цвинтарнім ложу на струнах шовкових заграю* (Пісні та романси) [7, с. 448]. Цікавим є співвідношення значень у давньоірландському генетичному відповіднику укр. *ложе* 'постіль' і 'могила', пор. *lige* 'постіль, ліжко' і 'могила' [10, с. 213]. Безпосередньо вказує на припинення життєдіяльності, загибель людини усталене сполучення *лишитися живота* 'загинув, померти' (полт.: *Як іскра, порох запаливши, Сама з ним вкупі пропада, Так Низ, Волсентія убивши, І сам лишився живота* [7, с. 434], де *живот* (заст.) 'життя' [9, с. 367]).

Оскільки склад семантичних діалектизмів неоднорідний, з-поміж них виокремлюють діалектні лексико-семантичні варіанти загальноновживаних слів та власне діалектні слова, до того ж перші мають семи, спільні з відповідними словами літературної мови, другі – не мають їх. Діалектні фразеологізми містять одиниці обох типів.

4.1. Часто ФО позначають смерть метафорично: *смерть* (*узяла, забрала, прибрала*) 'хто-небудь помер чи загинув' (сер.-наддніпр.: *Умерла баба... Смерть узяла бабусю*); *смерть косить* (*скосила*) 'хто-небудь помирає (помер), гине (загинув)' (*У нім (кулеметному щиті) є проріз для прицілу, смерть крізь нього нас косила*) [7, с. 834]; *душа вилетіла з тіла, душа відлетіла, душа пішла з тіла, душа представилася, душа попрощалася з тілом, віддати душу, випустити дух* та под. 'помер хто-небудь' (пд.-зх.: *Увійшов Дорофтей і став коло порога. – Що, покинула душа вашого Микиту! – Ой, покинула!*) [7, с. 279]; *повінчатися з сирю землею* (сх.-поліськ.: *Із сирю землею повінчалися! – гнівними голосами вигукували дівчата*) [7, с. 654].

Виникнення діалектних варіантів загальноновживаних слів у складі

стійких зворотів також зумовлене насамперед метафоричним вжитком слова, пор.: *вишептався як рак у торбі* 'померти' (сер.-наддніпр.: *Вишептався як рак в торбі*) [7, с. 112]; *віддати кінці, врізати дуба, дати дуба* 'померти' (*Говорила стара, поки дуба дала* (Укр. присл.)) [7, с. 119, 151, 221]; *дати вічного хropaка* (сер.-наддніпр.: *Не лий і не пий християнської крові надаремно, бо ще й сам вп'єшся на смерть та й сам даси вічного хropaка*) [7, с. 221].

Неправильність положення тіла, яка є показником смерті, відбита у західноподільському фразеологізмі *в ду́гу гне́* (кого) 'важко помирає хто-небудь, корчиться' [11, с. 101, 102], пор. укр. жаргонне *завернутися* 'вмерти' (с. Клинці Кіровоградськ. р-ну й обл.; запис наш – І. Ж.). Так само подібність смерті до стану глибокого сна відбита у *заплющити* (*закрити, замкнути*) *очі* 'вмерти' (поділ.: *Я все більше та більше ослабаю.. і що з тебе буде, як я замкну очі?*) [7, с. 316].

4.2. До прикладів ФО, де відповідне значення створюється метонімічно, належать: *стояти над могилою (гробом)* 'бути близьким до смерті, померати' [7, с. 864], *лежати під святими* 'померати', пор. близький рос. еквівалент *под святыми лежать* 'бути мертвим' (*святые* 'икони') [8, с. 48]. Репрезентують певну дію чи стан людини, що вмирає, такі метонімічні сполучення: *дивитися в могилу, на ладан дихати* (степові говірки: *Один Кадило ще живий, та й той на ладан дише*) [7, с. 235, 240], пор. рос. *на ладан дышать* 'вмирати'.

Смерть людини може метонімічно кодуватися через опис деталей поховального обряду (напр., місця розташування померлого: *лежати на лаві* (*на лавці, столі*), *витягтися вздовж лави* 'померти, бути покійником', *винести ногами вперед* 'умерти') або вказівку на положення тіла (*відкинути ноги* 'умерти', *згорнути руки на грудях, руки згорнулися* 'умерти': *Ой, як я прийду, Тебе не застану, Згорну я рученьки, Згорну я біленькі Та й не жив стану* (Пісні та романси) полт.

[7, с. 329]).

4.3. Приклади синекдохи як засобу створення семантики 'вмерти' репрезентовані: *бас урвався 'настав кінець кому-небудь' ~ бас 'голос', тобто 'втратити голос назавжди' = 'вмерти' (сер.-наддніпр.: У нього б стало коштів захопити й поміщицький шмат, та бас урвався йому несподівано й нагло – він повісився) [7, с. 17]; стояти одною ногою в могилі 'перебувати на грані смерті, помирати'[7, с. 865]; відкинути ноги, витягти ноги 'умерти' (сер.-наддніпр.: Занедужала небога та й вмерла. За гею вслід і батько наш ноги простяг) [7, с. 110, 119]; позбутися голови, віддати останній подих [7, с. 659].*

Для номінації процесу вмирання часто використовується образ знищення, утрати, зникання, стлівання чогось: *видерти душу, випустити кишки, віддати останній подих, відкинути ноги, голова злетіла (впала), голова з плечей*. Образність усталених сполучень підкреслюється іронічним позначенням смерті, що досягається використанням образу тварини та частин її тіла: *відкинути копита (ратиці, ратички), кури загребли, пропасти (загинути) ні за собаку і т. ін.*). Зневажливі, згрубілі, іронічні назви смерті, умирання також репрезентовано описовими одиницями, що є наслідком осмислення зовнішньої фізичної подібності (приклади із метонімією і синекдохою): *відкинути нóги (сер.-наддніпр.: Ори і засівай лани коси широкі перелоги і грошки за баштани лупи, та все одкинеш ноги.) [3, с. 214]; вильнути наверх дѣнцѣм; дубом одубитися, дуба врізати (сер.-наддніпр.: І добре так його уладив, Що сей дуба врізав?) [7, с. 95, 270, 581], карп.: давати дуба, дуба дати (... він [домовик] так тебе в спину перне, шо й дуба дасиш...); задѣрти ноги (народне прислів'я: Біда вмерла і ноги задерла) [4, с. 34]; (полт.) руки зложити [6, с. 86].*

Тема переходу в потойбічний світ формує описові назви на позначення стану приреченості з використанням мотивів «труна»,

«гриб», «могила», «могильна земля». У таких фразеологізмах актуалізується зв'язок смерті із землею: *пахнути (пахне землею)* (сер.-наддніпр.: *Од неї пахне вже землею, уже й мене не пізнає; Я до попа та до сусіди: привів попа, та не застав – вона вже вмерла*) [5, с. 103]; *стояти (над гробом)* (зх.-поліськ.: *Я над гробом стою, брехати не хочу*) [6, с. 212]; *до судної (судньої) дошки 'до смерті'* (полт.: *Пам'ятатимеш до нових віників і до судної дошки, покуль порошу на очі насиплють*) [3, с. 226]. Пор. різні семантичні варіанти таких усталених сполучень: *ввігнати в могилу, зійти в могилу (в землю), знайти могилу, могила узяла, віддати тіло землі, вложити живцем у землю, повінчатися із сирюю землею, смердить землею, в сирій землі гнити, покидати грішну землю, засипати землею, сира земля прибрала (прийняла), покласти в яму* [7].

Фразеологізми із семантикою смерті, помирання часто мають надтериторіальний характер, однак виявляються й регіональні особливості, пор. *відкинути ноги* та *гочі виторощив (гочі 'виторощиу)*, останній зворот містить діалектну лексику, притаманну говіркам Центрального Поділля [12, с. 65].

Як ми відзначали раніше [13, с. 164], деякі позначення смерті в усталених сполученнях належать до порівняно пізніх запозичень в українській вокабулярій, і їхнє значення 'смерть', 'загибель' як 'кінець', швидше за все, сформувалися в рамках аргю, з яких прийшли ці лексичні одиниці (*тут йому й капіць, дати капут, тут тобі й гак, тут тобі і гаплик, глина тобі буде, дати саксаган*). До подібних сполучень належать конструкції з розмовними лексемами на зразок: *грець ухопив 'загинув, помер хто-небудь'* (поділ.: *Я гадав, що тебе грець ухопив*) [7, с. 197], *приміряти соснове пальто* (відзначене в мовленні населення мм. Кіровоград і Полтава) [14, с. 131], пор. технічно близьку аналогію в рос. розм. *надеть деревянный макинтош*

‘умерти’.

5. Семантика просторової та часової орієнтації в евфемістичних виразах. Евфемістичні конструкції обігрують тему шляху, подорожі в потойбічний світ, оскільки смерть часто сприймається як дорога, якою людина йде на той світ. Це спричиняє виникнення образів, які описують смерть як рух у різних аспектах:

1) безпосереднє використання образу дороги (сер.-наддніпр. *стояти на божій дорозі, стояти на останній дорозі, вирушати в останню путь, іти в далеку дорогу*, пор. ще зх.-поділ. приказку *нехай мруть та й нам доріжку труть, а ми сухариків насушим та й собі туди рушим* [11, с. 98]);

2) спрямованість донизу, до землі (*іти в землю, лягти в сиру землю* ‘померти’, *стояти над могилою, стояти однією ногою в могилі, стояти над безоднею* ‘помирати’, *уложити в землю* ‘позбавити кого-небудь життя, убити’);

3) спрямованість вгору, до неба (*йти на небо, душа відлетіла на небо* ‘померти’, *живим на небо лізти* ‘помирати’);

4) спрямованість погляду як вказівка на наступний рух: (*дивитися в очі смерті, смерть заглядає в очі, дивитися в могилу, дивитися на кладовище* ‘бути готовим до смерті’);

5) своєрідна адреса (*піти до Бога*; бібл. *піти в лоно Авраамове <в Йосафатову долину>* ‘померти’ – вираз трапляється в Біблії раз як синонім до слова *рай* [Лк. 16:22]); *долучити душу свою до дому свого* ‘померти, бути похованим’, *дім плачу, дім жалоби* ‘цвинтар, кладовище’ [15, с. 110];

6) маркування міфологічної межі між світом мертвих і живих, яку переходить людина, відправляючись в останню путь (*відправитися на той світ, відійти у засвіти* (докладніше про витоки цієї ФО див. [16], *іти з світу, перенестися (піти) у вічність, переставитися*

(переступити) на той світ, покидати білий світ, покидати грішну землю [3; 4; 5; 6; 7]);

7) спосіб пересування, пор. у західноподільських поховальних обрядах *відвозити на волах* як відгомін давнього обряду везти покійника лише на волах, а також подібне *відвозити на коровах* [11, с. 61]. Пор. ще рос. *коней двигать* ‘умирать’. З одного боку, образ коня в цьому разі розуміється як переосмислення слова *коньки*, яке є адаптацією фіно-угорського *каньги*, пор. *растянуть каньги (коньки)* ‘умерти’. З іншого боку, у цьому вислові *кінь* сприймається як транспортна тварина, пов’язана в повір’ях зі світом мертвих (пор. архаїчні звичаї ховати людину разом із конем [17, с. 50]). Подібне знаходимо в описі обряду поховання: «А то ще князів палили чи ховали верхи на коні, щоб конем легше й скоріше дістатися до Раю» [18, с. 198];

8) часова прив’язка, пор. приклади на зразок: *остання година* ‘кінець життя’, *час приходить (Час приходить умірати, – нікому поради дати* (народні пісні)); *до віку, до смерти віку* (півн.: *Йому три дні до віку зісталось*); *переривати (вік)* (поділ. *молодий вік перервати*). Пор. подібні конструкції: *відійти у вічність* (у довічний сон), *вкоротити віку, смертна година, смертний час, останній час, настав (прийшов, ударив) час, остання хвилина, добити віку, дожити віку, наказав довго жити* [3; 4; 5; 6; 7].

Попередні висновки. Проаналізовані ФО досить активно вживаються у текстах поховального обряду. Основні (опорні) компоненти сталих образних висловів – це назви смерті. У випадках, коли існує потреба оминати пряму згадку смерті, використовуються парафрази, тобто вислови евфемістичного типу, в основі яких обігравання певного художнього образу. Завдяки складним внутрішнім семантичним та мотиваційним процесам евфемістичні конструкції та

усталені сполуки можуть породжувати одиниці різної семантики. Значення таких номінацій може перетинатися зі змістом інших компонентів сталих висловів. Подальші спостереження за означеними фразеологічними одиницями дозволять виділити семантичні та структурно-семантичні моделі фразем на слов'янському тлі. Їхнє спеціальне вивчення, зокрема аналіз діалектних лексем у їхньому складі, дозволить з'ясувати внутрішню структуру багатьох фразеологічних одиниць словника говірок української мови.

Література:

1. *Мойсієнко А.К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті [Текст] / А.К. Мойсієнко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія [Зб. праць до 90-річчя Л. Г. Скрипник]. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2011. – С. 115–121.*
2. *Мокиєнко В. М. Славянская фразеология [Текст] / М.В. Мокиєнко. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.*
3. *Словарь української мови [Текст] : в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – 494 с.*
4. *Словарь української мови [Текст]: в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 2. – 578 с.*
5. *Словарь української мови [Текст]: в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 3. – 506 с.*
6. *Словарь української мови [Текст]: в 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 4.– 563 с.*
7. *Фразеологічний словник української мови [Текст] / [уклад.: В.М. Білоножко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.*
8. *Кобелева И.А. Семантические диалектизмы в составе диалектных фразеологизмов [Текст] / И.А. Кобелева //*

Етнолінгвістика. Ономастика. Етимологія: Мат-лы II Междунар. науч. конф. (Екатеринбург, 8–10 сентября 2012 г.) / [ред. кол.: Е. Л. Березович (отв. ред.) и др.]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2012. – Ч. 2. – С. 47–48.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.

10. Етимологічний словник української мови [Текст] / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

11. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Н.О. Барвіна та ін. / [за ред. В.Д. Ужченка; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка»]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 288 с.

12. Гороф'янюк І.В. Поховальний обряд Центрального Поділля: етнолінгвістичні студії [Текст] / І.В. Гороф'янюк // Вісник Донецького національного університету. – Серія Б: «Гуманітарні науки». – Вінниця, 2015. – С. 63–71.

13. Жигора І. В. Склад ЛСГ «смерть, умирати» у «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка [Текст] / І. В. Жигора // Paradigm of knowledge. – 2017. – № 3(23). – С. 151–169.

14. Громко Т.В. Матеріали до словника говірок української мови / Т.В. Громко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): *Studia semasiologica*. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 121–150 (у друці).

15. Скаб М.В. Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках [Текст] / М.В. Скаб // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія [Зб.

праць до 90-річчя Л.Г. Скрипник]. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2011. – С. 107–114.

16. Іваненко О.В. *Слов'янські міфосвіти (укр. відійти у [далекі] засвіти та ін.) [Текст] / О.В. Іваненко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія [Зб. праць до 90-річчя Л.Г. Скрипник]. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2011. – С. 179–185.*

17. Коган Е.С. *Фразеологизмы с семантикой смерти в русских говорах [Текст] / Е.С. Коган // Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: Мат-лы II Междунар. науч. конф. (Екатеринбург, 8–10 сентября 2012 г.) / [ред. кол.: Е. Л. Березович (отв. ред.) и др.]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2012. – Ч. 2. – С. 49–50.*

18. Іларіон, митрополит. *Дохристиянські вірування українського народу [Текст] / Іван Огієнко: Іст.-реліг. моногр. Вид. друге. – К.: Обереги, 1994. – 424 с.*

References:

1. Moisiienko A.K. *Aktualizatsiia frazeolohichnykh odynyts u khudozhnomu teksti [Tekst] / A.K. Moisiienko // Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia [Zb. prats do 90-richchia L. H. Skrypnyk]. – K.: Vydav. dim D. Buraho, 2011. – S. 115–121.*

2. Mokyenko V. M. *Slavianskaia frazeolohyia [Tekst] / M.V. Mokyenko. – M.: Vysshiaia shkola, 1989. – 287 s.*

3. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B. D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSSR, 1959. – T. 1. – 494 s.*

4. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko. – K.: Vyd-vo AN URSSR, 1959. – T. 2. – 578 s.*

5. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSSR, 1959. – T. 3. – 506 s.*

6. *Slovar ukrainskoi movy [Tekst]: v 4 t. / [uporiad. z dod. vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko]. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – T. 4.– 563 s.*
7. *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Tekst] / [uklad.: V.M. Bilonozhko ta in.]. – K.: Nauk. dumka, 1999. – 984 s.*
8. *Kobeleva Y.A. Semanticheskiye dyalektyzmy v sostave dyalektnykh frazeolohyzmov [Tekst] / Y.A. Kobeleva // Etnolinhvystyka. Onomastyka. Etymolohyia: Mat-ly II Mezhdunar. nauch. konf. (Ekaterynburh, 8–10 sentiabria 2012 h.) / [red. kol.: E. L. Berezovych (otv. red.) y dr.]. – Ekaterynburh: Yzd-vo Ural. un-ta, 2012. – Ch. 2. – S. 47–48.*
9. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [ukl. i hol. red. V. T. Busel]. – K; Irpin: Perun, 2005. – 1728 s.*
10. *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Tekst] / [za red. O.S. Melnychuka]. – K.: Nauk. dumka, 1982–2012. – T. 1–6.*
11. *Frazeolohichno-paremiinyi slovnyk Skhidnoi Slobozhanshchyny KhIKh stolittia / V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko, N.O. Barvina ta in. / [za red. V.D. Uzhchenka; Derzh. zakl. «Luhans. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka»]. – Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Trasa Shevchenka», 2013. – 288 s.*
12. *Horofianiuk I.V. Pokhovalnyi obriad Tsentralnoho Podillia: etnolinhvistychni studii [Tekst] / I.V. Horofianiuk // Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. – Serii B: «Humanitarni nauky». – Vinnytsia, 2015. –S. 63–71.*
13. *Zhyhora I. V. Sklad LSH «smert, umyraty» u «Slovari ukrainskoi movy» B. D. Hrinchenka [Tekst] / I. V. Zhyhora // Paradigm of knowledge. – 2017. – № 3(23). – S. 151–169.*
14. *Hromko T.V. Materialy do slovnyka hovirok ukrainskoi movy / T.V. Hromko // Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. – Serii A:*

Filolohichni nauky (movoznavstvo): Studia semasiologica. – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2017. – S. 121–150 (u drutsi).

15. Skab M.V. *Frazeolohizmy z relihiinym komponentom v ukrainskykh slovnykakh [Tekst] / M.V. Skab // Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia [Zb. prats do 90-richchia L.H. Skrypnyk].* – K.: Vydav. dim D. Buraho, 2011. – S. 107–114.

16. Ivanenko O.V. *Slovianski mifosvity (ukr. vidiity u [daleki] zasvity ta in.) [Tekst] / O.V. Ivanenko // Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia [Zb. prats do 90-richchia L.H. Skrypnyk].* – K.: Vydav. dim D. Buraho, 2011. – S. 179–185.

17. Kohan E.S. *Frazeolohyzyмы s semantykoi smerty v russskykh hovorakh [Tekst] / E.S. Kohan // Этнолынхвистыка. Onomastyka. Etymolohyia: Mat-ly II Mezhdunar. nauch. konf. (Ekaterynburh, 8–10 sentiabria 2012 h.) / [red. kol.: E. L. Berezovych (otv. red.) y dr.].* – Ekaterynburh : Yzd-vo Ural. un-ta, 2012. – Ch. 2. – S. 49–50.

18. Ilarion, mytropolyt. *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu [Tekst] / Ivan Ohienko: Ist.-relih. monohr. Vyd. druhe.* – K.: Oberehy, 1994. – 424 s.